

การเป่าแคนประกอบลำทางสั้นของหมอลำจำนงค์ ฤาชา
Khaen mouth organ Accompaniment
in Lam Thang San style
of Molam Jamnong Ruecha

โยธิกา ศรีวิไล บงสิทธิพร¹
Yotika Srivilai Bongstittiporn
สุรพล เนสุสินธุ์²
Surapol Nesusin

¹ นักศึกษาหลักสูตรศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาดุริยางคศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., อาจารย์ประจำ
สาขาดุริยางคศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น

บทคัดย่อ

การเป่าแคนประกอบการลำทางสั้นของหมอลำจำนงค์ ฤชา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์คือ 1) เพื่อศึกษาประวัติและผลงานของหมอลำจำนงค์ ฤชา และ 2) เพื่อศึกษาองค์ประกอบการเป่าแคนประกอบการลำทางสั้นของหมอลำจำนงค์ ฤชา เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยได้แก่ แบบสังเกต และแบบสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลจากข้อมูลเอกสารและข้อมูลภาคสนาม ข้อมูลภาคสนามได้จากการสัมภาษณ์และการสังเกต โดยจัดขอบเขตด้านประชากรผู้ให้ข้อมูลดังนี้ กลุ่มผู้รู้จำนวน 5 คน กลุ่มผู้ปฏิบัติจำนวน 5 คน และกลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไปจำนวน 5 คน ระหว่างเดือน สิงหาคม 2558 ถึงเดือนกรกฎาคม 2559 นำข้อมูลที่ได้มาตรวจสอบความถูกต้องด้วยวิธีการแบบสามเส้า จัดหมวดหมู่ วิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ และนำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า หมอลำจำนงค์ ฤชา เป็นลูกชาวนา เกิดเมื่อปี พ.ศ. 2496 ที่อำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ ปัจจุบันอาศัยอยู่ในอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น หมอลำจำนงค์ ฤชา เรียนลำจากครูสี่ท่านคือ หมอลำสำเภา พิมโนนทอง หมอลำสากล อริยะวงศ์ หมอลำขุนลำบน ฟ้าสะท้อน และหมอลำอุดม ธนทอง หมอลำจำนงค์ ฤชา เคยลำประจำคณะสุนทรภริมย์ ที่กรุงเทพฯ เคยได้รับเชิญไปแสดง ที่ประเทศฮ่องกง ได้รับรางวัลชนะเลิศการประกวดหมอลำกลอนประยุกต์ที่จัดโดยสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้รับรางวัลผู้สืบสานมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของกระทรวงวัฒนธรรมร่วมกับมหาวิทยาลัยขอนแก่น เกี่ยวกับองค์ประกอบการเป่าแคนประกอบการลำทางสั้นของหมอลำจำนงค์ ฤชา พบว่าประกอบด้วยทำนองลำและทำนองแคน ทำนองลำนั้นเกิดจากเสียงสูงต่ำ สั้นยาวและรูปแบบของกลอนลำ ส่วนทำนองแคนจะประกอบด้วยสองลักษณะคือ เป่าเกาะเกี่ยวไปกับทำนองลำและเป่าแยกทางจากทำนองลำ ทำนองแคนแบ่งได้เป็นสามตอนคือ ทำนองตอนเกริ่น ทำนองที่เป็นเนื้อหา และทำนองตอนลง โดยมีลำดับขั้นตอน เริ่มด้วยแคนบรรเลงนำ หมอแคนยื่นเสียงรอให้หมอลำเข้ามา หมอลำเกริ่น โอละนอ หมอแคนเป่าเสริม หมอแคนรอหมอลำ พอหมอลำเข้าสู่ทำนองลำที่เป็น

ตอนเนื้อหา หมอแคนจะริบสรวมเข้ามาทันที แคนเป่าคลอทั้งเป่าตามทำนองลำและเป่าแยกจากทำนองลำตามความเหมาะสมจนกว่าหมอลำจะจบทำนองที่เป็นเนื้อหา ตอนจบกลอนหมอแคนจะเป่าเกาะเกี่ยวกับทำนองลำและจบลงด้วยทำนองเดียวกันกับทำนองลำ ที่มีคำว่า “สินานวล...”

คำสำคัญ : การเป่าแคนประกอบลำ, ลำทางสั้น, หมอลำจำนองค์ ฤาชา

Abstract

Khaen Mouth Organ Accompaniment in Lam Thang San Style of Molam Jamnong Ruecha, a twofold qualitative study, aiming at: 1) examining on live and work of Molam Jamnong Ruecha; and 2) investigating on khaen accompaniment to Molam Jamnong Ruecha' lam thangsang singing style. The research tools included a preliminary survey form, an observation form, and an observation form. Written document and fieldworks were collected. Fieldworks were obtained through interviews and observations from 5 key-informants, 5 casual informants, and 5 general informants, between August 2015 and July 2016. The data were checked for their accountability with triangulation techniques, classified, analyzed in accordance with the given objectives, and presented in a descriptive analytical form.

The results of the study showed that Molam Jamnong Ruecha, a rice farmer's son, was born in 1953 at Amphoe Kaset Somboon in Chaiyaphum Province. Now he live in Amphoe Mueang, Khon Kaen Province. He learned lam singing from four teachers, namely, Molam Samphao Phimnonthong, Molam Sakon Ariyawong, Molam Khunlambon Fasathan, and Molam Udom Thanuthong. Molam Jamnong Ruecha

used to be a member of Suntharaphirom troupe in Bangkok. He was invited to perform in Hong Kong. He had received the first prize winner in lam klon prayuk competition hosted by the Office of National Culture and received heritage transferring award on cultural wisdom from the combined hosts of The Ministry of Culture and Khon Kaen University. Regarding the khaen accompaniment in lam thang san of Molam Jamnong Ruecha, it was found that there were two components lam melody and khaen melody. A lam melody was derived from tone pitches, duration of words, and form of a lam poetry whereas a khaen melody was played in two styles, imitating lam melody or deviating from the lam melody. A khaen accompaniment was divided into three sections introduction, main section, and ending section. A khaen accompaniment practice consisted of the following steps: khaen played the introduction; molam started with “O lano”; mo khaen gave the accompaniment and waited for molam to come in; molam came in with the main section and mo khaen moved in right away; then khaen came in with an imitation as well as playing differently from the lam melody until the end of the main section; at the end of lam thang san singing molam mostly ended with “si nanuan...”; then mo khaen imitated and ended the same melody as a lam singing.

Keywords: Khaen Mouth Organ Accompaniment in Lam, Lam Thang San Style, Molam Jamnong Ruecha,

1. บทนำ

ศิลปะการแสดงพื้นบ้านในแต่ละพื้นที่เป็นวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษสู่รุ่นลูกหลาน นับเป็นสิ่งสร้างสรรค์มรดกของแต่ละชาติพันธุ์ ทุกภาษาย่อมมีการแสดงเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง บ้างก็เอาไว้ขับกล่อม ผ่อนคลายความตึงเครียด เป็นสื่อแทนการประชาสัมพันธ์เรื่องราวต่างๆ ตลอดจนเชื่อมโยงกับการดำรงชีวิตในแต่ละพื้นที่ การแสดงพื้นบ้านถือกันว่าเป็นการแสดงออกจากชีวิตจริงของคนในท้องถิ่นที่บริสุทธิ์ กลั่นกรองออกมาจากสภาพความเป็นจริงด้วยจิตใจ อารมณ์ ความรู้สึก และความเชื่อตามขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งเกี่ยวโยงเป็นสายใยทางวัฒนธรรม

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยเป็นแหล่งวัฒนธรรมที่ยังอนุรักษ์ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ทรงคุณค่าไว้ได้มากมาย ไม่ว่าจะเป็นภาษา อาหาร ทัศนกรรม การละเล่น และศิลปะในแขนงต่างๆ รวมถึงศิลปะการแสดงพื้นบ้านที่จัดว่าเป็นมรดกอีสาน สามารถแสดงภูมิปัญญาที่สั่งสมสืบสานมา จนถือเป็นสมบัติของสังคมและแสดงถึงภูมิปัญญาของปัจเจกชน คือ “หมอลำ” ซึ่งหมายถึง บุคคลผู้มีความชำนาญในการแสดงศิลปะลีลาประกอบการขับร้องชนิดหนึ่งซึ่งกลมกลืนกับดนตรีประเภทเครื่องเป่าที่เรียกกันว่า “แคน” ได้อย่างเหมาะสม

การเป่าแคนประกอบกับหมอลำ เมื่อฝึกหัดจนสามารถเป่าแคนเป็นทำนองหรือเล่นได้แล้ว ใ้ว่าทุกคนจะเป่าประกอบหมอลำได้เลย อันดับแรกต้องให้หมอลำบอกและแนะนำทำนองให้ก่อน เพราะแต่ละกลอนลำ ลำไม่เหมือนกัน เช่น ให้เป่าทำนองลูกนี้กับการลำแบบนี้ เป็นต้น แต่ที่ดีที่สุดคือ หมอแคนควรจดจำกลอนลำของหมอลำได้ด้วย จึงจะเป่าประสานกลมกลืนไปกับหมอลำได้อย่างแนบแน่น แต่ถ้าไม่ได้กลอนลำก็ต้องอาศัยเป่าตามทำนองลำของหมอลำไปให้ทันท่วงที (สนอง คลังพระศรี, 2549 : 69)

แคนเป็นเครื่องดนตรีสำคัญที่สุดที่ใช้ประกอบการลำของหมอลำ แคนประกอบการลำมีลักษณะพิเศษกว่าแคนธรรมดา เช่น มีเสียงดังไม่ผิดเพี้ยน สามารถเป่าได้ดีตลอดการแสดง ไม่กินลมมาก เป็นต้น นายลี พรหมเลิศ ช่างแคนให้ทัศนะ

เกี่ยวกับแคนที่ใช้เป่าประกอบล่ำว่าหมอลำจะใช้แคนแปดที่มีระดับเสียงเหมาะสมกับเสียงหมอลำ เช่น แคนของหมอลำกลอนจะสั่งทำโดยเทียบเสียงลายสุดสะแนนเท่ากับเสียงลำทางสั้น ถ้าเป็นแคนของหมอลำเรื่องจะสั่งทำแคนในระดับเสียงลายน้อยเท่ากับเสียงหมอลำส่วนใหญ่ในคณะ (สุกิจ พลประดม, 2536 : 34)

หมอลำเป็นศิลปะการแสดงที่ทุกวงยอมรับว่าเป็นหนึ่งในวิถียุทธศาสตร์ของความเป็นอีสานอันได้แก่ ลาบ ข้าวเหนียว ส้มตำ หมอลำ หมอแคน โดยเหตุที่ชุมชนอีสานปัจจุบันซึ่งมีทั้งสังคมเมืองและสังคมชนบท จดมุ่งหมายและรูปแบบการแสดงหมอลำจึงยังคงมีอยู่หลากหลายตามสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชนในสังคมชนบทที่ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรทำนาคอยพึ่งพาน้ำฝน พืชไร่และผลผลิตทางการเกษตรขึ้นอยู่กับการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ ชาวนาส่วนหนึ่งมีชีวิตที่ยากจนแร้นแค้น เมื่อเจ็บไข้ได้ป่วยยังคงรักษาโรคด้วยเสียงหมอลำ ซึ่งเรียกว่า ลำผีฟ้า ลำส่อง ดังนั้นหมอลำในพิธีกรรมรักษาโรคร้ายไข้เจ็บในกลุ่มผู้สูงอายุที่มีฐานะยากจนจึงมีบทบาทด้านสาธารณสุขอีกด้วย (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2540 : 198)

ฉะนั้นการศึกษาหมอลำ ซึ่งเป็นเพลงพื้นบ้านที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยอย่างรวดเร็วในปัจจุบัน จึงจำเป็นอย่างยิ่งเพราะนอกจากเป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลที่กำลังสูญหายไปพร้อมกับการเข้ามาของการบันเทิงแบบใหม่แล้วยังอาจใช้เป็นสื่อในการศึกษาทำความเข้าใจสังคมหรือชุมชนที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมนี้ในอดีตที่ไม่ห่างไกลนักได้ ทั้งนี้ เพื่อเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจระบบสังคม ค่านิยม ทศนคติ และพฤติกรรมทางสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปเป็นแบบสังคมเมือง (ปราณี วงษ์เทศ, 2525 : 67-69)

กลอนลำ เป็นงานวรรณกรรมประเภทร้อยกรอง แบ่งตามเนื้อหาได้หลากหลายประเภท เช่น กลอนเกี้ยว กลอนนิทาน กลอนศีลธรรม กลอนพรรณนาธรรมชาติ และกลอนวิชาการ ส่วนทำนองลำที่นิยมใช้ในวงการหมอลำมีอยู่ 5 ทำนองคือ ทำนองลำทางสั้น ทำนองลำทางยาว ทำนองลำทางเตี้ย ทำนองลำเพลิน และทำนองลำเดิน ลำทางสั้นเป็นทำนองลำแบบเนื้อเต็ม ไม่มีเอื้อน ทำนองลำทางยาวเป็นทำนองลำแบบมีเอื้อน แสดงถึงอารมณ์โศก สะอึกสะอื้น ทำนองลำเตี้ยเป็น

ทำนองเพลงแบบสมัยนิยม มี 4 ทำนองคือ เต้ยโขง เต้ยพม่า เต้ยธรรมดา และ เต้ยหัวโนนตาล ลำเพลินเป็นทำนองลำแบบลำทางยาว แต่มีท่วงทีลีลาสนุกสนาน เพลิดเพลิน ส่วนลำเดินนั้นในสมัยก่อนหมายถึงทำนองเดินดง เป็นลำทางสั้นแต่ใช้แคนलयน้อยอย่างลำทางยาว ส่วนเรื่องที่เกี่ยวข้องกับลักษณะกลอนลำนั้น มี 2 ลักษณะคือ กลอนตัด (หรือกลอนกาพย์ก็เรียก) และกลอนเอ็น กลอนตัดใช้สำหรับลำทางสั้นที่เรียกว่า กลอนตัดเพราะตัดเป็นวรรคโคจรวรรคมัน จบลงวรรคใดก็ได้ไม่ต้องรอจบเป็นบท ส่วนกลอนเอ็นใช้สำหรับทั้ง ลำทางสั้น ลำทางยาว ลำเพลิน ลำเดิน ลำเต้ยธรรมดา และเต้ยหัวโนนตาล ที่เรียกว่ากลอนเอ็นเพราะจะจบได้ก็ต้องครบองค์ทั้ง 4 วรรคนั่นเอง จึงใช้เวลานานกว่ากลอนตัด (เจริญชัย ชนไฟโรจน์, 2526 : 22-23)

ระบบเสียงแคนของกลุ่มชาติพันธุ์ไตในภูมิภาคลุ่มน้ำโขง มีระดับเสียงที่คล้ายคลึงกัน คือ ระบบเสียงแบ่งออกได้ 2 กลุ่ม คือกลุ่มเสียงทางสั้น หมายถึงกลุ่มเสียงที่มีระดับเสียงค่อนข้างสูง เหมาะสำหรับเป่าประกอบหมอลำหรือหมอลำขับที่เป็นผู้ชาย อีกกลุ่มหนึ่งเป็นกลุ่มเสียงทางยาว หมายถึงกลุ่มเสียงที่มีระดับเสียงปานกลางหรือต่ำ เหมาะแก่การเป่าคลอกับหมอลำทั้งฝ่ายชายและหญิง ในบทกลอนที่เกี่ยวกับการพรรณนา โศกเศร้า ตลอดจนทั้งการเป่าประกอบพิธีกรรมต่างๆ (สุรพล เนสุสินธุ์, 2555 : 222)

ดนตรีพื้นบ้าน “แคน” เป็นเครื่องมือการเป่าประกอบการลำทุกประเภท ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นลำพื้น ลำผีฟ้า ลำหมู่ ลำโจทย์แก้ ลำชิงชู้ ลำกลอน และลำชิง แต่การเป่าแคนประกอบหมอลำที่ผู้วิจัยสนใจจะศึกษาค้นคว้า คือ การเป่าแคนประกอบลำทางสั้น ซึ่งลายแคนทางสั้นจะแตกต่างออกไปจากทำนองอื่นอย่างเห็นได้ชัด มีเอกลักษณ์เป็นส่วนตัว รวมถึง ทำนอง จังหวะ ก็ฟังดูเรียบง่ายกลมกล่อมลงตัวเมื่อคลอเคล้าไปกับกลอนลำ ที่สำคัญการเป่าแคนประกอบลำทางสั้นหรือลายสุดสะแนน มีความโดดเด่นในเรื่องของสุนทรียภาพทักษะการเป่าที่เป็นลักษณะการเก็บรายละเอียดกลอนลำของผู้ลำ โดยเสียงแคนจะเป็นตัวกำหนดท่วงทำนอง และจังหวะ ประกอบกับการลำเพื่อให้เกิดอารมณ์ในการแสดงหมอลำให้ไพเราะ ครึกครื้นยิ่งขึ้น

หมอลำ จำนงค์ ฤาชา เป็นศิลปินที่มีความเชี่ยวชาญในเรื่องการลำกลอนทางสั้นได้เป็นอย่างดีเยี่ยม มีชื่อเสียงโด่งดังทั่วภาคอีสานและประเทศไทย การร้องหมอลำของท่านยังมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวในเรื่องของท่านเอง และจังหวะที่กระฉับกระเฉง ชัดถ้อยชัดคำ รวมถึงโครงสร้างของกลอนลำที่ลงตัว เมื่อมีการเป่าแคนประกอบการแสดงนั้น ทำให้เกิดवादลำที่โดดเด่น เสียงแคนก็กลมกลืนประสานเสียงร่วมไปกับแนวการลำของหมอลำ เป็นที่ชื่นชอบของผู้ชมการแสดง อีกทั้งยังเป็นตัวอย่างของหมอลำที่ดีที่ท่านคุณประโยชน์ต่อสังคมในด้านต่างๆ รวมไปถึงการเป็นครูหมอลำที่เต็มใจถ่ายทอดวิชาศิลปะการแสดงหมอลำกลอนให้แก่ลูกศิษย์ที่สนใจเพื่อเป็นวิทยาทาน

ด้วยความสามารถ และผลงานที่ประจักษ์ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาค้นคว้า เรื่อง การเป่าแคนประกอบลำทางสั้นของหมอลำ จำนงค์ ฤาชา ซึ่งผลการศึกษาค้นคว้านี้จะเกิดประโยชน์ในการใช้เป็นฐานข้อมูลทางด้านดนตรีวิทยา เพื่อเกิดความเข้าใจในทักษะการเป่าแคนประกอบลำทางสั้นของหมอลำ จำนงค์ ฤาชา และนำไปประยุกต์ใช้สร้างชิ้นเป็นโครงสร้างการแสดงหมอลำกลอนทางสั้นที่สมบูรณ์ เป็นแนวทางในการอนุรักษ์ สืบทอดพร้อมกับพัฒนาส่งเสริมดนตรีและศิลปะการแสดงของชาติพันธุ์ให้สืบไป

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติและผลงานของหมอลำจำนงค์ ฤาชา
2. เพื่อศึกษาองค์ประกอบการเป่าแคนประกอบลำทางสั้นของหมอลำจำนงค์ ฤาชา

3. นิยามศัพท์เฉพาะ

การเป่าแคนประกอบลำ หมายถึง การเป่าแคนหลายชุดสะแนนคลอเคล้ากับการลำทางสั้นของหมอลำจำนงค์ ฤาชา

ลำทางสั้น หมายถึง กลอนลำสุดสะแนน เป็นทำนองลำแบบเนื้อเต็ม ไม่มีเอื้อน หมอลำจำงงค์ ภาษา หมายถึง ศิลปินผู้ที่มีความเชี่ยวชาญในการลำทางสั้น องค์ประกอบของการเป่าแคนประกอบลำทางสั้น หมายถึง กลอนลำ ทำนองลำ และ ทำนองแคน

4. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบถึงประวัติผลงานของหมอลำ จำงงค์ ภาษา
2. ทำให้ทราบถึงเทคนิคการเป่าแคนประกอบลำทางสั้นของหมอลำ จำงงค์ ภาษา
3. ทำให้ทราบถึงสุนทรียภาพในการลำทางสั้นของหมอลำจำงงค์ ภาษา ผลการศึกษาครั้งนี้อาจใช้เป็นฐานข้อมูลทางด้านดนตรีวิทยา เพื่อเกิดความเข้าใจในทักษะการเป่าแคนประกอบลำทางสั้นของหมอลำ จำงงค์ ภาษา และนำไปประยุกต์ใช้สร้างชิ้นเป็นโครงสร้างการแสดงหมอลำกลอนทางสั้นที่สมบูรณ์ เป็นแนวทางในการอนุรักษ์ สืบทอดและพัฒนาส่งเสริมดนตรีและศิลปะการแสดงของชาติพันธุ์ให้สืบไป

5. วิธีดำเนินงานวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง การเป่าแคนประกอบลำทางสั้นของหมอลำจำงงค์ ภาษา ครั้งนี้ เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Documentary Research) และทำการเก็บข้อมูลภาคสนามเพื่อศึกษาเกี่ยวกับ ประวัติ ผลงาน และเทคนิคการเป่าแคนประกอบลำทางสั้นของหมอลำจำงงค์ ภาษา โดยใช้กรอบแนวคิดและทฤษฎีทางด้านต่างๆ จึงจำเป็นต้องศึกษาข้อมูลจากภาคสนาม (Field Study) สัมภาษณ์หมอลำ จำงงค์ ภาษา ครบครัน ผู้เกี่ยวข้องในการสร้างผลงาน ศิลปินผู้เชี่ยวชาญ ชาวญ่ดำนหมอลำ หมอแคน เพื่อทำการรวบรวมข้อมูลโดยทำการสำรวจ สังเกต และการสัมภาษณ์ ตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัย การเป่าแคนประกอบลำทางสั้นของหมอลำจำนงค์ ฤาชา ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในการหาข้อมูลเบื้องต้น เพื่อนำแนวคิดมาสร้างเป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูลภาคสนาม ดังนี้

1.1 แบบสำรวจ ผู้วิจัยได้ออกสำรวจพื้นที่เบื้องต้น เกี่ยวกับความเป็นไปได้ในการเก็บข้อมูลจากผู้ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องตามวัตถุประสงค์ โดยศึกษาสำรวจจากบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการเป่าแคนประกอบลำทางสั้นของหมอลำจำนงค์ ฤาชา

1.2 แบบสังเกต ผู้วิจัยสร้างกรอบการสังเกตจากการศึกษาเอกสาร และการสัมภาษณ์ การเข้าร่วมกิจกรรม ชมการแสดงหมอลำกลอนแบบมีส่วนร่วม สังเกตพฤติกรรมกรรมผู้แสดงทางด้านทักษะและเทคนิคของการแสดง

1.3 แบบสัมภาษณ์ ผู้วิจัยออกแบบการสัมภาษณ์ตามวัตถุประสงค์ โดยศึกษาจากแนวคิดทฤษฎีและเอกสารงานวิจัย ใช้สัมภาษณ์กลุ่มผู้รู้ กลุ่มผู้ปฏิบัติ และกลุ่มบุคคลทั่วไปที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นแนวทางในการสร้างแบบสัมภาษณ์ตามกรอบแนวคิด และตามหลักในการวิจัย เพื่อสร้างเครื่องมือให้เหมาะสมกับเนื้อหา และประเด็นที่จะสัมภาษณ์

2. การเก็บข้อมูล

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลโดยยึดหลักข้อมูลที่มีลักษณะสอดคล้องกับความมุ่งหมายของการวิจัย สามารถตอบคำถามของการวิจัยได้ตามที่กำหนดไว้ ซึ่งมีวิธีการเก็บข้อมูลดังต่อไปนี้

1.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเป่าแคนประกอบลำทางสั้นของหมอลำจำนงค์ ฤาชา ตลอดจนความรู้เกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎีทางด้านต่างๆ

1.2 การเก็บข้อมูลจากภาคสนาม เป็นข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้จากพื้นที่ที่ทำการวิจัย โดยวิธีการสำรวจจากแบบสำรวจและแบบสัมภาษณ์ รวมถึงข้อมูลที่ได้จากแบบสังเกต

3. การจัดกระทำข้อมูล

ผู้วิจัยตรวจสอบข้อมูลภาคสนามจากการไปสัมภาษณ์ นำมาตรวจสอบคำตอบที่ได้ ว่าสอดคล้องกับข้อมูลตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้หรือไม่ ใช้การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าตามการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่แม่นยำและเชื่อถือได้จากการสัมภาษณ์และสังเกตตัวแทนกลุ่มต่างๆที่ตั้งขอบเขตด้านบุคลากรไว้

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ระหว่างคำตอบที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าตรงตามที่ตั้งวัตถุประสงค์ไว้หรือไม่ โดยใช้เหตุผล และข้อเท็จจริงตามทฤษฎี เป็นตัวชี้วัดในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพตามขั้นตอน ดังนี้

4.1 ตรวจสอบข้อมูลที่ได้จากเครื่องมือทุกประเภท เช่น แบบสำรวจ แบบสังเกต การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม

4.2 นำข้อมูลมาจัดหมวดหมู่เพื่อความสะดวกในการวิเคราะห์

4.3 สรุปและวิเคราะห์ข้อมูลของแต่ละกลุ่มจากเครื่องมือ

4.4 นำข้อมูลที่ผ่านมาการวิเคราะห์และสรุปผลแล้วมาเรียบเรียงตามวัตถุประสงค์

5. ขอบเขตการวิจัย

5.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา

5.1.1 ประวัติและผลงานของหมอลำจำนองค์ ภาษา

5.1.2 เทคนิคการเป่าแคนประกอบลำทางสั้นของหมอลำ จำนองค์ ภาษา

5.1.3 สุนทรียภาพในการลำทางสั้นของหมอลำจำนองค์ ภาษา

5.2 ขอบเขตด้านพื้นที่

ในการศึกษางานวิจัยเรื่อง การเป่าแคนประกอบลำทางสั้นของหมอลำจำนองค์ ภาษาผู้วิจัยมุ่งศึกษาประวัติและผลงานของหมอลำจำนองค์ ภาษา และศึกษาวิธีการเป่าแคนประกอบลำทางสั้นของหมอลำจำนองค์ ภาษา โดยเลือกพื้นที่วิจัยภายในจังหวัดขอนแก่น อุดร มหาสารคาม และร้อยเอ็ด

5.3 ขอบเขตด้านระเบียบวิธีวิจัย

5.3.1 ข้อมูลเอกสาร (Documentary) ประกอบด้วย

1) เอกสารสิ่งพิมพ์ ได้แก่ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ บทความ หนังสือ ที่เกี่ยวข้องกับ หมอลำ, การเป่าแคนประกอบลำทางสั้น รวมถึง ประวัติและ ผลงานหมอลำจำนงค์ ภาษา

2) เอกสารที่ไม่ใช่สิ่งพิมพ์ ได้แก่ ม้วนเทป ซีดี วีซีดี ดีวีดี สื่ออินเทอร์เน็ต ที่เกี่ยวข้องกับ การเป่าแคนประกอบลำทางสั้น รวมถึง ประวัติและ ผลงานหมอลำจำนงค์ ภาษา

5.3.2 ข้อมูลจากภาคสนาม (Field Data) ประกอบด้วยวิธีการต่างๆ ดังนี้

1) การสำรวจเบื้องต้น เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับการเป่าแคนประกอบลำทางสั้นของหมอลำจำนงค์ ภาษา

2) การสัมภาษณ์ โดยใช้แบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง ใช้สัมภาษณ์กลุ่มผู้รู้ ได้แก่ หมอลำจำนงค์ ภาษา, หมอแคนประจำหมอลำจำนงค์ ภาษา, หมอลำที่เคยร่วมงาน และผู้เชี่ยวชาญด้านหมอลำหมอแคน

3) การสัมภาษณ์แบบเชิงลึก โดยใช้แบบสัมภาษณ์ที่ไม่มีโครงสร้าง ใช้สัมภาษณ์กลุ่มผู้รู้ที่มีประเด็นคำถามเกี่ยวกับการเป่าแคนประกอบลำทางสั้นของหมอลำจำนงค์ ภาษา

4) การสังเกต โดยใช้แบบสังเกตแบบมีส่วนร่วม และแบบสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ใช้กับกลุ่มผู้รู้และกลุ่มผู้ปฏิบัติ เป็นการสังเกตสภาพทั่วไป เหตุการณ์ทั่วไป และเข้าร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง

5.4 ขอบเขตด้านประชากร แบ่งออกเป็น 3 กลุ่มดังนี้

5.4.1 กลุ่มผู้รู้ หมายถึง ผู้เชี่ยวชาญด้านหมอลำหมอแคน รวมจำนวน 5 คน ประกอบด้วย 1) ผศ.ดร.เจริญชัย ชนโพธิ์โรจน์ 2) รศ.ดร.สุกิจ พลประถม 3) รศ.สำเร็จ คำโฆง 4) หมอลำฉวีวรรณ พันธุ์ 5) ดร.ราตรีศรีวิไล บงสิทธิพร

5.4.2 กลุ่มผู้ปฏิบัติ หมายถึง หมอลำจำนองค์ ภาษา และ หมอแคน รวมจำนวน 5 คน ประกอบด้วย 1) หมอลำจำนองค์ ภาษา 2) หมอแคนทศพร ทาขุรี 3) หมอแคนทองใส ยมสีคำ 4) หมอแคนบุญสวน สมภาร 5) หมอแคนปรีชา ศรีทะบาล

5.4.3 กลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป หมายถึง หมอลำ และหมอแคนที่เคยร่วมงานกับหมอลำจำนองค์ ภาษา รวมจำนวน 5 คน ประกอบด้วย 1) หมอลำสังวาลย์ วิเศษศรี 2) หมอลำจินตนา เย็นสวัสดิ์ 3) หมอลำพัชรี แก้วเสด็จ 4) หมอลำรัศมี อาลัยรักษ์ 5) หมอแคนสมบัติ สิมหล้า

5.5 ขอบเขตด้านระยะเวลาในการวิจัย

ระยะเวลาในการวิจัยคือ ระหว่าง 1 สิงหาคม 2558-31 กรกฎาคม 2559

6. ผลการวิจัย

6.1 ด้านประวัติและผลงานของหมอลำจำนองค์ ภาษา

1. ด้านครอบครัว

จากการศึกษาข้อมูลพบว่า หมอลำจำนองค์ ภาษามีชื่อและนามสกุลจริงคือ นายอิศม์เดช ภาษา ชื่อที่ทราบกันในวงการหมอลำคือ หมอลำจำนองค์ ภาษา เกิดเมื่อวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2496 ที่บ้านเลขที่ 28 หมู่ 8 บ้านท่าขาม ตำบลบ้านยาง อำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ บิดาชื่อ นายสี ภาษา ประกอบอาชีพทำนารมดาชื่อ นางกง ภาษา ประกอบอาชีพชาวนา มีพี่น้อง 5 คน คือ นางหนูเย็น ภาษา ประกอบอาชีพทำนา (เสียชีวิตแล้ว), นางบัวเบน เกลี้ยงดี ประกอบอาชีพทำนา (เสียชีวิตแล้ว), นายสมยง ภาษา ประกอบอาชีพทำนา (เสียชีวิตแล้ว), นายอิศม์เดช ภาษา ประกอบอาชีพศิลปินหมอลำ และ นายประสงค์ ภาษา (ยังมีชีวิตอยู่) ประกอบอาชีพธุรกิจส่วนตัว ปัจจุบันอยู่ที่บ้านเลขที่ 18/21 หมู่ 14 ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น สถานภาพทางครอบครัว เมื่อปี พ.ศ. 2516 ได้สมรสกับ นางสาวแข ภาษา (หมอลำพิศมัย) มีบุตรและธิดาร่วมกัน 3 คน คือ นางกรรณิกา ฮานามาตะ (สมรสแล้ว), นายณัฐพงษ์ ภาษา (สมรสแล้ว) และนางบุษยา ภาษา (สมรสแล้ว)

ปัจจุบันหมอลำจำนงค์ ฤาชา ใช้ชีวิตอยู่กับครอบครัวและลูกหลานที่บ้านในอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นทรัพย์สินที่สร้างขึ้นมาจากด้วยน้ำพักน้ำแรงในการเป็นศิลปิน หมอลำร่วมกันกับภรรยา และยังคงประกอบอาชีพศิลปินหมอลำกลอน รวมถึงเป็นผู้เชี่ยวชาญพิเศษเฉพาะด้านทางศิลปวัฒนธรรมหมอลำอีสานเพื่อการเผยแพร่ความรู้ด้านหมอลำแก่ผู้สนใจทั่วไป

2. ด้านการศึกษา

หมอลำจำนงค์ ฤาชา ได้ศึกษาจากเด็กเล็กจนถึงประถมศึกษาปีที่ 3 ที่โรงเรียนวัดท่างอย ตำบลบ้านยาง อำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งเป็นวัดประจำหมู่บ้าน ต่อมาจบการศึกษาระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จากโรงเรียนท่าขามไธเรื่อสามัคคี ซึ่งเป็นโรงเรียนประจำตำบลบ้านยาง อำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ ที่ตั้งขึ้นมาใหม่ในปี พ.ศ. 2506 จากนั้นด้วยสถานภาพความเป็นอยู่ของทางบ้านค่อนข้างที่จะยากจน พ่อกับแม่จึงแนะนำให้เลิกเรียนและหันไปเรียนหมอลำแทน เพื่อสร้างอาชีพมีรายได้จุนเจือครอบครัว ด้วยส่วนตัวที่ชอบและหลงใหลในการร้องลำทำเพลงอยู่เดิมแล้ว จึงทำให้ตัดสินใจโดยไม่ยากที่จะฝึกเรียนหมอลำ โดยส่วนตัวแล้วชอบการเป็นหมอลำหมู่หรือหมอลำเรื่องต่อกลอนมากกว่าหมอลำกลอน แต่ตัดสินใจเรียนหมอลำกลอนเนื่องจากมีค่าตัวที่สูงกว่า และมีครูหมอลำอยู่หมู่บ้านใกล้กัน ชีวิตด้านการศึกษาวิชาชีพลำได้ฝึกเรียนหมอลำจากครูหลักๆ อยู่ 4 ท่านด้วยกันคือ เมื่อปี พ.ศ. 2511 ซึ่งในขณะนั้นหมอลำจำนงค์ ฤาชา อายุได้ 15 ปี ได้ฝากตัวเป็นศิษย์กับครูหมอลำสมเภา พิมโนนทอง อยู่ที่บ้านโนนทอง ตำบลลูกเดาะ อำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ เป็นหมอลำกลอนอาชีพ ได้ถ่ายทอดวิชาหมอลำให้กับหมอลำจำนงค์ ฤาชา มีวิธีสอนด้วยการให้ท่องจำบทกลอนลำ โดยเริ่มต้นจากกลอนลำทางสั้นคือการลำสุดสะแนนด้วยกลอนไหว้ครู จากนั้นก็พัฒนาตัวเองขึ้นตามลำดับ สามารถออกงานเป็นหมอลำคู่รองของครูหมอลำได้ ต่อมาอายุได้ 18 ปี เริ่มรับงานออกแสดงเดี่ยวเป็นคู่หลักได้เป็นครั้งแรก จากนั้นครูสมเภา พิมโนนทองได้ย้ายถิ่นฐานไปอยู่ที่อื่นตามครอบครัว จึงได้หันเหหาครูหมอลำคนใหม่เพื่อฝึกฝนตนเองให้มีความรู้เพิ่มมากขึ้น เมื่อปี พ.ศ. 2516 หลังจากได้แต่งงานมี

ครอบครัว ได้ไปฝากตัวเป็นลูกศิษย์กับครูหมอลำสากล อริยะวงศ์ อยู่ที่ตำบลผานกเค้า จังหวัดเลย เป็นหมอลำกลอนอาชีพและเป็นครูของหมอลำสมเภา พิมโนนทอง อีกทอดหนึ่ง เป็นพ่อครูหมอลำที่สนิทสนมกับพ่อและแม่ของหมอลำจำนงค์ ฤาชา เนื่องจากท่านเป็นหมอลำที่มีท่าพ้อนอันสวยงามจึงได้ถ่ายทอดเคล็ดลับเกี่ยวกับการลำและท่าทางประกอบการแสดงหน้าเวทีเพื่อให้เกิดความสง่างามและแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ ในขณะนั้นก็ได้รับงานแสดงอยู่เรื่อยมาและเริ่มมีชื่อเสียงโด่งดัง เมื่อปี พ.ศ. 2520 ได้เข้าร่วมเป็นหมอลำประจำวงสุนทราภรณ์ จึงได้ถือโอกาสฝากตัวเป็นลูกศิษย์ของครูหมอลำขุนลมบน ฟ้าสะท้อน ซึ่งท่านเป็นผู้บริหารวงสุนทราภรณ์ร่วมกับหมอลำสุนทร ชัยรุ่งเรือง มีสำนักงานใหญ่อยู่ที่อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา ครูหมอลำขุนลมบน ฟ้าสะท้อน เป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญในการลำทำนองต่างๆ แต่ที่โดดเด่นคือการลำทางสั้นที่ดูฉฉาน และอ่อนช้อย ไพเราะน่าสนใจ ด้วยเหตุที่งานแสดงของวงมีมาก จึงทำให้มีเวลาในการถ่ายเทเล่าเรียนวิชาหมอลำมีไม่มากนัก แต่ครูบอกให้อาศัยวิธีครูพักลักจำ ใช้วิธีการสังเกตและจดจำแล้วนำไปใช้ จนปัจจุบันนี้กลอนลำสุดสะแนนและลักษณะวิธีการลำทางสั้นของหมอลำจำนงค์ ฤาชา ก็นับว่าได้ถอดแบบมาจากครูหมอลำขุนลมบน ฟ้าสะท้อน เป็นส่วนมาก มาถึงปี พ.ศ. 2523 ได้เข้าร่วมเป็นหมอลำประจำสำนักงานหมอลำบ้านพักทมใจ ในอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น โดยมีหมอลำอุดม ธนูทอง เป็นหัวหน้าสำนักงาน จึงได้มีโอกาสได้เรียนรู้วิชาหมอลำจากครูหมอลำอุดม ธนูทอง เพิ่มเติม และทางสำนักงานรับงานให้จนมีชื่อเสียงโด่งดังเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป นับได้ว่าช่วงชีวิตด้านการศึกษาของหมอลำจำนงค์ ฤาชา ใช้เวลาในศึกษาวิชาชีพหมอลำเป็นส่วนมาก ด้วยเหตุผลจากฐานะทางบ้าน และด้วยความชอบส่วนตัวรวมถึงครอบครัวก็ให้การสนับสนุนเป็นอย่างดี

3. ด้านความสนใจอาชีพศิลปินหมอลำ

ด้วยสภาพครอบครัวที่ยากจน เป็นเด็กชนบทที่พ่อแม่มีอาชีพทำไร่นา หลังจากเรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ก็ต้องหยุดเรียนเพื่อออกมาช่วยพ่อแม่ทำนา รับจ้างทั่วไปเพื่อหารายได้ช่วยแบ่งเบาภาระครอบครัว จนมีโอกาส

ได้ชมหมอลำกลอนที่มาทำการแสดงระแวกของหมู่บ้านในงานบุญประจำปี ทำให้เกิดความสนใจและชอบในศิลปะการแสดงประเภทหมอลำ เนื่องจากได้แต่งตัวด้วยชุดที่สวยงาม ได้ร้องลำ และพ้อนรำ ด้วยความสนุกสนานสร้างรอยยิ้มและเสียงหัวเราะเป็นที่ชื่นชอบของคนที่มาเข้าชม ที่สำคัญได้เงินรางวัลในขณะที่ทำการแสดง และยังสามารถแสดงหลังเสร็จการแสดงอีกด้วย จึงทำให้เกิดแรงบันดาลใจอยากจะเป็นหมอลำ จากนั้นก็คอยติดตามชมการแสดงหมอลำตามหมู่บ้านต่างๆ ที่จ้างหาหมอลำมาเสพงันในงานบุญ หมอลำที่มาทำการแสดงอยู่เป็นประจำในระแวกหมู่บ้านที่อาศัยอยู่คือ หมอลำสายใจ พิมพ์ดีด, หมอลำสุวรรณ ปากกลบ, หมอลำทองลี ว่าวดิตลม และหมอลำสุนทร ชัยรุ่งเรือง จนกลายเป็นจุดเริ่มต้นแนวความคิดที่สนใจในด้านอาชีพศิลปินหมอลำเป็นต้นมา

4. ด้านเทคนิคการลำ

หมอลำจ่างานค์ ฤาชา เป็นศิลปินที่มีความเชี่ยวชาญในการร้องหมอลำกลอน มีปฏิภาณไหวพริบในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าสามารถโต้ตอบกับฝ่ายหญิงได้ทันทั่วทั้งที่กลั่นกรองทำนองและจังหวะในการลำ การพ้อน ที่เป็นลักษณะพื้นบ้านได้รับการสืบทอดมาจากครูบรรพบุรุษ เป็นผู้ที่มิบทนาทในการอนุรักษ์ ส่งเสริมและเผยแพร่ศิลปะการแสดงพื้นบ้านประเภทหมอลำได้เป็นอย่างดี ศิลปินหมอลำแต่ละคนจะมีความสามารถที่แตกต่างกันออกไปในการแสดงหมอลำ สำหรับหมอลำจ่างานค์ ฤาชา เป็นผู้ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวในการแสดงหมอลำ โดยเฉพาะการลำทางสั้น โดยใช้เทคนิคการลำในหลายรูป เช่น การใช้ลมหายใจอย่างถูกวิธีในการเก็บลม และปล่อยลม เพื่อให้เสียงที่ออกมามีคุณภาพ นอกจากนั้นยังใช้เทคนิคในการเปล่งเสียงที่แตกต่างจากผู้อื่นคือ การใช้วิธีการอ้าปากกว้าง จีรูปปากเป็นลักษณะต่างๆ เพื่อให้เสียงที่เปล่งออกมามีความชัดถ้อยชัดคำ โดยไม่ได้คำนึงถึงว่าลักษณะใบหน้า ภาพพจน์ของหน้าตาจะออกมาดูดีหรือไม่ก็ตาม ด้วยเทคนิคต่างๆ ของหมอลำจ่างานค์ ฤาชา ทำให้เกิดทักษะเฉพาะตัวในการลำทางสั้น รวมถึงเสียงแคนจากหมอแคนที่เป่าประกอบลำได้อย่างกลมกล่อม ลงตัวตามฉันทลักษณ์และโครงสร้างของทำนองลำ จึงทำให้เกิดสุนทรียภาพในการเป่าแคนประกอบลำทางสั้นของหมอลำ

จำนงค์ ฤชา

5. ด้านผลงาน

5.1 ด้านการสร้างสรรค์ผลงานเพื่อการเผยแพร่

หมอลำจำนงค์ ฤชา เป็นผู้ที่ความคิดสร้างสรรค์ในการคิดงานทางศิลปะการแสดงหมอลำอยู่เป็นประจำ มีการแก้ไข ปรับปรุง และพัฒนาให้เข้ากับยุคสมัยโดยยังคงรักษารากเหง้าของวัฒนธรรมอีสานคงไว้ ได้มีโอกาสนำผลงานที่สร้างขึ้นไปเผยแพร่สู่สาธารณชนเป็นประจำ เมื่อปี พ.ศ. 2550 ได้มีโอกาสบันทึกภาพวิดีโอเผยแพร่ผลงานหมอลำกลอนย้อนยุคร่วมกับ ศิลปินแห่งชาติ หมอลำเคนดาเหลา หมอลำบุญเพ็ง ฝไผ่ผิวไชย ที่บ้านหนองน้ำเกลือ อำเภอมือ จังหวัดขอนแก่น เมื่อปีพ.ศ. 2554 ได้แสดงหมอลำในงาน 84 วัฒนธรรมไทย สายใยชุมชน กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม เมื่อปี พ.ศ. 2555 เป็นตัวแทนศิลปินหมอลำเข้าร่วมโครงการสมัชชาคุณภูมิปัญญาไทยแห่งชาติ เมื่อปี พ.ศ. 2557 ได้มีโอกาสเป็นผู้เชี่ยวชาญในการถ่ายทอดเผยแพร่การสอนหมอลำกลอน ในโครงการหมอลำธรรมมาภิบาล จัดโดยวิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม เมื่อปี พ.ศ. 2558 ร่วมแสดงหมอลำในงานถวายพระพร องค์สมเด็จพระมหาราชา และองค์สมเด็จพระมหาราชินี ในโครงการปิ่นเพื่อพ่อและปิ่นเพื่อแม่ และ เมื่อปี พ.ศ. 2559 ได้เข้าร่วมแสดงหมอลำในโครงการระดับชาติ ในงานหมอลำเฟสตีวัลแห่งประเทศไทย ซึ่งจัดเป็นครั้งแรกที่อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย

5.2 ด้านรางวัลเกียรติคุณที่ได้รับ

จากการเผยแพร่ผลงานทางด้านศิลปะการแสดงหมอลำกลอนของหมอลำจำนงค์ ฤชา นับได้ว่าเป็นผู้ที่มีบทบาทในสังคมว่าด้วยเรื่องของบุคคลที่ทำคุณประโยชน์ต่อส่วนรวมในด้านการอนุรักษ์ และเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมสู่สาธารณชน จึงได้รับรางวัลเชิดชูเกียรติในหลายรายการ ตัวอย่างเช่น เมื่อปี พ.ศ. 2536 ได้รับรางวัลชนะเลิศการประกวดหมอลำกลอนประยุกต์ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ จากนั้น เมื่อปี พ.ศ. 2549 ได้รับรางวัลผู้ทำคุณประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา ประเภทส่งเสริมการเผยแพร่พระพุทธศาสนา กรม

ศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม เมื่อปี พ.ศ. 2554 ได้ถูกคัดเลือกเป็นผู้ใช้ภาษาถิ่นได้อย่างดีเยี่ยมในการแสดงหมอลำ จากฝ่ายส่งเสริมงานวัฒนธรรมจังหวัดอุดรธานี เมื่อปี พ.ศ. 2554 ถูกคัดเลือกเป็นศิลปินผู้สืบสานมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรมร่วมกับมหาวิทยาลัยขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ. 2555 ถูกคัดเลือกเป็นหมอลำกลอนดีเด่นทางด้าน การแสดงหมอลำ โครงการเชิดชูศิลปินอีสาน จากชมรมหมอลำประชาชนกุล จังหวัดสุพรรณบุรี เมื่อปี พ.ศ. 2558 ได้รับรางวัลนักแสดงหมอลำกลอนดีเด่นในโครงการกิจกรรมอนุรักษ์พันธุ์พืช สำนักงานจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 6 จังหวัดอุดรธานี และเมื่อปี พ.ศ. 2559 ถูกคัดเลือกเป็นผู้มีผลงานดีเด่นทางด้านวัฒนธรรม สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดมหาสารคาม

5.3 ด้านการทำคุณประโยชน์ต่อสังคม

นอกจากงานแสดงหมอลำกลอนทั่วไป หมอลำจ่านงค์ ฤชา ยังเป็นศิลปินที่อุทิศตนเพื่อสาธารณประโยชน์ต่อสังคม ด้วยการเผยแพร่ และถ่ายทอดความรู้ทางด้านศิลปะการแสดงหมอลำกลอนแก่คนทั่วไป ตัวอย่างเช่น เมื่อปี พ.ศ. 2554 ร่วมแสดงหมอลำโครงการเผยแพร่วัฒนธรรม ณ หุ่นศรีเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2555 ร่วมแสดงหมอลำกลอนโครงการสืบสานประเพณีสงกรานต์ วัดสมบูรณ อำเภอบำเหน็จณรงค์ จังหวัดชัยภูมิ ในปีเดียวกันได้เป็นวิทยากรสาธิตการแสดงหมอลำเพื่อถ่ายทอดแก่นักศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ. 2557 ร่วมแสดงหมอลำโครงการส่งเสริมวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย วิทยาลัยเขตหนองคาย เมื่อปี พ.ศ. 2558 ร่วมกิจกรรมส่งเสริมวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น สำนักงานเขตพื้นที่ประถมศึกษาอุดรธานีเขต1 เมื่อปี พ.ศ. 2559 แสดงหมอลำกลอนโครงการภูมิปัญญาอีสาน ที่วัดศรีทรงธรรม อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี และในปีเดียวกันนี้ยังร่วมเป็นศิลปินหมอลำกลอนอีสานแสดงในงานหมอลำเฟสติวล์แห่งประเทศไทยครั้งที่ 1 ที่อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย ซึ่งเป็นงานมหกรรมหมอลำระดับชาติ โดยรวมหมอลำทั่วภาคอีสานทำการแสดงและบันทึกภาพการแสดงประวัติศาสตร์แห่งโลกสำหรับวงการหมอลำอีสานของไทย

6.2 ด้านองค์ประกอบการเป่าแคนประกอบลำทางสั้นของหมอลำจำนงค์ ฤาชา

หมอลำแคนต้องมีความรู้ความเข้าใจในประเด็นต่างๆ ดังต่อไปนี้

1. องค์ประกอบของกลอนลำทางสั้น

1.1 เนื้อหาของกลอนลำ

เนื้อหาของกลอนลำนั้นมี 2 ภาษาที่ใช้ คือ ภาษาอีสาน และ ภาษาไทยกลาง สาเหตุที่ใช้ทั้ง 2 ภาษา เนื่องจากกลอนลำทางสั้นจะมีโครงสร้างของ สำเนียงที่บังคับให้เสียงลงตามวรรคตอนที่กำหนด บางครั้งจึงจำเป็นต้องนำภาษา ไทยกลางเข้ามาร่วมใช้ให้เกิดความหลากหลายในสำเนียงภาษา เช่น กลอนเกี่ยวอีก เมียเขา ก็ถือได้ว่าเป็นกลอนลำสุดสะแนนสลับเพลงที่มีลูกเล่นของการใช้ภาษาท้องถิ่น และภาษาไทยกลางสลับกันไปมา ทำให้อารมณ์ชวนฟังและน่าติดตาม ในบางกรณี การเลือกใช้ภาษาที่หลากหลายนั้น เพื่อให้ทำสำเนียงและสัมผัสตรงตามโครงสร้าง ฉันทลักษณ์ของกลอนลำ ทำให้ฟังดูสละสลวยยิ่งขึ้น

1.2 โครงสร้างของกลอนลำทางสั้น

โครงสร้างของกลอนลำทางสั้นประกอบด้วย ตอนต้น (กลอน ขึ้น) คือ 1) โอละนอ...2) กลอนร้าย 3) โอละนอ...นวลเอย... ส่วนตอนกลาง (กลอน เนื้อใน) คือ 1) เดินกลอน 2) กลอนตัด และตอนปลาย (กลอนลง) คือ 1) สีนานวล... 2) ตามด้วยคำลง

2. องค์ประกอบของลายแคนประกอบลำทางสั้น

2.1 โครงสร้างทำนองแคน

2.1.1 ทำนองเกริ่น

เป็นท่อนอาร์มภบทเปิดกลอน แคนจะเป็นต้นเสียงด้วยการเกริ่นนลายแคน เพื่อเทียบเสียงหรือเตรียมความพร้อม จากนั้นหมอลำจะขึ้นต้น ด้วยคำว่า “โอละนอ” ซึ่งหมายถึงการโฉบพลังเสียงของหมอลำไปด้วย ในท่อนนี้การ เป่าแคนจะอยู่ในรูปแบบอิสระ แต่มีความกลมกลืนร่วมไปกับเสียงลำ มีลักษณะ จังหวะที่ร่าเริง คำ บรรยายความตามทำนองผู้ลำ ไม่เร่งรีบ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

Four staves of musical notation, measures 1-16. The notation includes notes, rests, and dynamic markings such as *pp* and *rit.*.

2.1.2 ทำนองเนื้อหา

เป็นท่อนที่บรรยายเนื้อในกลอน เป็นช่วงที่เป่ายาวที่สุด ระหว่างทำนองเกริ่น ทำนองเนื้อหา และทำนองจบ หมอแคนต้องอาศัยการใช้ความจำในกลอนลำ และปฏิภาณไหวพริบในการเรียบเรียงทำนองเพื่อให้เกิดความกลมกล่อมร่วมกับผู้ลำ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

Two staves of musical notation, measures 57-64. The notation shows rhythmic patterns and melodic lines.

2.1.3 ทำนองจบ

เป็นท่อนสุดท้ายที่เป่าประกอบลำเพื่อเป็นการแจ้งให้ทราบว่ากลอนนั้นๆ ได้สิ้นสุดลงแล้ว โดยส่วนมากจะเป่าจบลงพร้อมกับคำลำที่คำว่า “โอ” ซึ่งเป็นเสียงที่เกิดจากโน้ตตัว “โด” ลากเสียงยาวเพื่อเป็นสัญลักษณ์การแจ้งให้ทราบว่าจบกลอน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

Two staves of musical notation, measures 174-179. The notation includes a *rit.* marking and a final note.

2.2 เทคนิคการเป่าแคนประกอบลำทางสั้น

2.2.1 การเป่าเลียนเสียงลำ

การเป่าเลียนเสียงลำเป็นการเป่าแคนตามคำลำ โดยที่หมอแคนจะต้องคุ้นเคยกับกลอนลำของหมอลำ หรือเรียกอีกอย่างว่าการเป่าแบบ “เก็บความลำ” หมอลำและหมอแคนต้องมีความสัมพันธ์กันในเรื่องของจังหวะ และทำนอง สามารถส่งอารมณ์ถึงกันและกันได้โดยผ่านทางเสียงลำและเสียงแคน ทำให้เกิดความกลมกล่อม ไพเราะมากยิ่งขึ้น หรือที่คนทั่วไปเรียกกันว่า “กล่อมกัน” การเป่าเลียนเสียงลำจะใช้ทักษะการใช้ลมแบบเป่าปกติและลมแบบเป่าสับัดเพื่อไล่เสียงโน้ตทุตัวของทำนองลำ หนึ่งเสียงต่อหนึ่งตัวโน้ต ดังนั้นหมอแคนจึงต้องอาศัยการฝึกฝนและประสบการณ์เป็นอย่างสูง เริ่มแรกต้องใช้วิธีฝึกแบบการทำซ้ำ จากนั้นก็ใช้ปฏิภาณไหวพริบในการเลือกนำไปใช้ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

--- ขอ	- โทษ -ไว้	อ ภัย - แน่	- เมีย - เขา	พี่ - นี้ เมา	-ความ- สวย	- ปวย - ใจ	- วาย -ปลิ้น
--- ร	- ด - ล	- ต ร ม	- ม - ซ	- ด ล ซ	- ซ - ล	- ร - ล	- ร - ล

2.2.2 การเป่าเลียนเสียงลำ

การเป่าเลียนเสียงลำเป็นการเป่าแคนแบบใช้ปฏิภาณของหมอแคนเป็นส่วนมาก ผู้เป่าต้องคิดสร้างสรรค์ทำนองขึ้นเป็นกลุ่มคำเฉพาะเพื่อนำไปเลือกเป่าประกอบลำในช่วงต่างๆ ตามความเหมาะสม ถือเป็นการแสดงถึงความสามารถเฉพาะตัวของหมอแคนที่ต้องแก้ปัญหาเฉพาะหน้าในการแสดงแต่ละครั้ง ในทางแคนมักจะเรียกว่าการ “เป่าไหล” (Improvisation) เป็นการเป่าไหลตามประโยคของกลอนลำเป็นระยะๆ สลับกันกับการเป่าตามคำลำ จะขึ้นต้นที่โน้ตตัวเดียวกันกับหัวประโยค และไปจบ (คุบ) ที่ท้ายประโยคด้วยโน้ตตัวเดียวกันระหว่างทำนองแคน และทำนองลำ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

7. อภิปรายผล

ผลการวิจัยการศึกษาการเป่าแคนประกอบลำทางสั้นของหมอลำจำนงค์ ภาษา พบว่าในการลำทางสั้น หรือลำสุดสะแนน หมอแคนเป็นส่วนประกอบที่สำคัญในการเป่าแคนประกอบลำเช่นกัน ต้องเป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญ ลมและนิ้วประสานกันจนเกิดทำนองและจังหวะที่พอดีกับการเป่าคลอเคล้าได้อย่างกลมกลืนกับเสียงลำ ซึ่งชาวอีสานเรียกว่า “กล่อมกัน” ในกรณีศึกษา “การเป่าแคนประกอบลำทางสั้นของหมอลำจำนงค์ ภาษา” นั้น การเป่าแคนต้องอาศัยไหวพริบหลายประการ เช่น การเป่าเลียนเสียง การเป่าเลียงเสียง การเป่าลูกหยอด เป็นต้น เนื่องจากหมอลำจำนงค์ ภาษา เป็นหมอลำที่มีเอกลักษณ์ที่โดดเด่นในเรื่องของความหลากหลาย ลูกเล่นในการลำ การลำและกลอนลำจะเป็นตัวดำเนินเรื่องโดยมีแคนเป็นตัวควบคุมทำนองและจังหวะ เช่นเดียวกันกับการลำสุดสะแนนประกอบแคน หมอลำจำนงค์ ต้องอาศัยหมอแคนที่มีความชำนาญ รู้กลอนลำ มีไหวพริบในการโต้ตอบและคลอเคล้าระหว่างเสียงลำกับเสียงแคนได้ จะทำให้เกิดอารมณ์และความสุขในการลำ และผู้ฟังก็จะรู้สึกเพลิดเพลินสนุกสนานตามไปด้วย จากผลสรุปการศึกษาการเป่าแคนประกอบลำทางสั้นของหมอลำจำนงค์ ภาษา” นั้น ได้สอดคล้องกับงานวิจัยของ สอนง คลังพระศรี (2549) ซึ่งได้กล่าวไว้ว่า การเป่าแคนประกอบหมอลำ นับว่าเป็นศิลปะชั้นสูง หมอแคนหลายคนใช้เวลาหลายปีจึงจะเป่าประกอบหมอลำได้ หากหมอแคนเป่าประกอบหมอลำหลายคนก็ยิ่งต้องฝึกเพิ่มเติมมากขึ้น ยิ่งหมอลำลำทำนองไม่เหมือนกัน เช่น ลำทำนองवादขอนแก่นกับवादอุบลฯ เป็นต้น สีลาจึงหะและทำนองการเป่าก็ต้องเปลี่ยนไปด้วย นอกจากนั้นยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ ยूर กมลเสรีรัตน์ (2546) ได้กล่าวเอาไว้ว่า ผู้ที่จะเป็นหมอลำ-หมอแคน นอกจากจะฝึกฝนจนเกิดความชำนาญแล้ว จะต้องเป็นผู้ที่มีปฏิภาณไหวพริบ หมอลำต้องใช้วาหะในการโต้ตอบกัน ขณะที่หมอแคนก็จะต้องใช้ความชำนาญในการเป่าแคน เพื่อให้ได้ทำนองและสีลากลมกลืนกับหมอลำที่ลำ

8. ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัย การเป่าแคนประกอบลำทางสั้นของหมอลำจำนงค์ ฤาชา ในครั้งนี้ อาจใช้เป็นฐานข้อมูลทางด้านดนตรีวิทยา และนำไปใช้ต่อยอดสร้างงานเกี่ยวกับศิลปะการแสดงด้านหมอลำหมอแคน ให้เกิดประโยชน์ต่อสาธารณชนทั่วไป ตัวอย่างเช่น

1. ควรมีหน่วยงานภาครัฐหรือเอกชนเข้ามามีส่วนร่วม เพื่อสนับสนุน ส่งเสริม ศิลปะการเป่าแคนประกอบลำ นำไปสู่การประยุกต์ใช้สร้างชิ้นเป็นหลักสูตร การแสดงหมอลำกลอนที่สมบูรณ์ เป็นแนวทางในการอนุรักษ์ สืบทอด พัฒนาส่งเสริม ดนตรีและศิลปะการแสดงของชาติพันธุ์ให้สืบไป

2. ควรส่งเสริมให้มีการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับลายแคนพื้นบ้านทำนอง ต่างๆ ให้อยู่ในรูปแบบมาตรฐานสากล ตลอดจนหลักทฤษฎีเพื่อมาปรับปรุงเสริม สร้างการถ่ายทอดวิชาการร้องหมอลำและเป่าแคนประกอบลำ ให้ผู้ที่สนใจสืบทอด ต่อไป

3. องค์กรหรือสถาบันด้านศิลปวัฒนธรรม ควรให้การสนับสนุนมีการ อบรม ประชุม และสัมมนา เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในการสำนึกรักบ้านเกิด รวมถึงจัดให้มีการประกวดหมอลำหมอแคน เพื่อกระตุ้นให้เยาวชนได้หันมาสนใจ ขนบธรรมเนียมประเพณีพื้นบ้านของตนมากยิ่งขึ้น

4. ควรมีการศึกษาวิจัยเรื่องการเป่าแคนประกอบลำทางยาวของหมอลำ กลอน เพื่อให้เห็นความเหมือนและความแตกต่างกับการเป่าแคนประกอบลำทางสั้น สะดวกและง่ายต่อการถ่ายทอดองค์ความรู้ในการเป่าแคนประกอบลำ

9. เอกสารอ้างอิง

- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2540). ภูมิปัญญาหมอลำเอก : ความรุ่งโรจน์ของอดีตกับ ปัญหาของหมอลำ. กรุงเทพฯ : ศุภสภา ลาดพร้าว.
- เจริญชัย ขนไฟโรจน์. (2526). “กลอนลำอมตะ” วารสารมหาวิทยาลัยศรีนครินทร วิโรฒมหาสารคาม 2, 1 (ม.ค.-มิ.ย.) : 22-23.

- ปราณี วงษ์เทศ. (2525). **พื้นบ้านพื้นเมือง**. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม
- ยรร กมลเสรีรัตน์. (2546). **แคนเครื่องดนตรีอันเป็นเอกลักษณ์ของภาคอีสาน**.
กรุงเทพฯ : ด่านสุทธา
- สนอง คลังพระศรี. (2549). **ศิลปะการเป่าแคนมัทศจรรย์แห่งเสียงของบรรพชน
ไทย**. นครปฐม : วิทยาลัยดุริยางคศิลป์ มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สุรพล เนสุสินธุ์. (2555). **แคนของกลุ่มชาติพันธุ์ไตในภูมิภาคลุ่มน้ำโขง : แหล่ง
กำเนิด การแพร่กระจาย และแนวทางการสืบทอดและพัฒนา**. ปรัชญา
ดุขฎิบัณฑิต. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สุกิจ พลประถม. (2536). **การเป่าแคนแบบพื้นบ้านอีสาน**. ปริญญาโท ศศ.ม.
มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.